

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ)

Ю.С. Діліон, студентка групи ФУб-1-14-2.0д, IV курс, спеціальність «Філологія (українська мова і література)».

Науковий керівник: Т.Л. Видайчук, доцент кафедри української мови, кандидат філологічних наук.

У статті виокремлено особливості словозміни іменних частин мови у текстах М. Грушевського та проаналізовано їх роль у становленні норм української літературної мови.

Ключові слова: флексія; іменник; прикметник; займенник; українська мова початку ХХ ст.

Актуальність дослідження. У сучасній лінгвістиці дедалі посилюється зацікавлення вивченням проблем історії української літературної мови. Така тенденція значною мірою зумовлена пошуками історичної істини, прагненням повернути мову до її першоджерел, намаганням об'єктивно оцінити й концептуально переосмислити ті чи ті мовно-історичні моменти. Особливої актуальності в цьому аспекті набувають дослідження питань функціонування й соціальної репрезентації української мови в один із найбільш продуктивних відтинків її розвитку – кінець ХІХ та початок ХХ ст.

Інтерес до аналізу й інтерпретації мовних явищ на конкретному історичному тлі був характерний для мовознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст., а пізніше поновився у 90-х рр. ХХ ст. Саме в ці періоди з'явилося найбільше досліджень, в яких динаміка лінгвістичного дискурсу розглядалася в проекції на еволюційні закономірності розвитку інтелектуальної діяльності етносу. Окреслена проблематика широко репрезентована у працях М.А. Жовтобрюха, В.М. Русанівського, Т.Й. Панько, С.Я. Єрмоленко, Л.І. Шевченко та інших мовознавців, які у різних дослідницьких контекстах аналізували мовні ресурси та їх потенції у контексті соціокультурного прогресу етносу [11, с. 2].

Українська мова у світосприйнятті й діяльності М. Грушевського – багатоаспектна проблема. Вона науково вартісна з погляду лінгвостилістики,

зокрема стосовно розвитку індивідуального художнього стилю М. Грушевського – письменника, індивідуального наукового стилю М. Грушевського – історика, його оригінальної публіцистичної манери письма з вдалим залученням народно розмовного компонента, його мовотворчої особистості. Не менш вартісною і повчальною ця проблема є й з погляду історії української літературної мови та соціолінгвістики, теорії граматики української мови, її унормування й кодифікації [7, с. 153].

Матеріалом дослідження стали наукові тексти Михайла Грушевського, а саме – Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 2. / Упоряд. В. В. Яременко; Приміт. С. К. Росовецького. – К. : Либідь, 1993. – 264 с. та Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 3 / Упоряд. В. В. Яременко; Приміт. С. К. Росовецького. – К. : Либідь, 1993. – 285 с.

Метою цієї статті є функціональна та, почасти, стилістична характеристика найбільш частотних особливостей словозміни іменників, прикметників та займенників текстів наукового стилю Михайла Грушевського.

Завданням є виокремити специфіку іменникових та прикметникових флексій і форм займенника у текстах М. Грушевського та проаналізувати їх роль у становленні норм української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Іменник. Науковий стиль початку ХХ ст. відбивав неунормованість флексій іменників І відміни жіночого роду в родовому та орудному відмінках множини. У родовому відмінку множини мова преси засвідчувала закінчення **-ів/-їв**, **-ов** та нульову флексію. Іменники в орудному відмінку мали форми **-ою** після приголосного твердої основи і **-єю** після приголосних м'якої основи [4, с. 45]: «...сьому завданню, попри чисто наукові інтереси, отсею моєю працею як науковий робітник, котрому протягом довгої джерельної роботи...» [2, с.247]; «...тыи годы, володый всею землею Русскою, именемъ Владимиръ, б'ѣ же муж правдивъ и милостивъ...» [3, с.88].

У родовому відмінку множини іменники традиційно мали чисту основу, як і в сучасній літературній мові [4, с. 45]: «...його в манері оповідання, виборі мотивів і освітленню подій в сій повісті» [2, с.153]; «...робота, але за недостатчею підготовчих праць ближче не можна вказати нічого конкретного, географічно і хронологічно означеного...» [2, с. 229].

Під впливом відповідних іменників чоловічого роду поширювалися форми на **-ів** [4, с. 45]: «...маєте старого князя Володимира, що привів до Бога тисячі тисячів і тьми...» [2, с.158]; «...яка до решти заплутує справу, у читачів «крутиться в голові», як скаржився колись один...» [2, с.135]; «...як се може бути хіба в якихось реєстрах наглих судів...» [2, с.140].

Відмінкові форми іменників II відміни на початку XX ст. мали більше відмінкових форм, ніж іменники I відміни. У називному відмінку однини іменники середнього роду, основа яких закінчується на [j] або м'який приголосний, що його асимілював, мали кілька морфологічних варіантів. У мові східноукраїнської преси найпоширенішим було закінчення **-а** з подовженим м'яким приголосним перед ним або [j], що зберігся після твердого приголосного [4, с. 45-46]: «...благословляє сей замір князя як бажання мучеництва і вперед уважає його...» [2, с.192]; «...Михайла і великому князеві на здоров'я як єдиними устами проглаголила...» [2, с.30]; «...минулого століття наше громадянство рішучо затратило почуття безпосередньої зв'язі з добою києво-галицькою, котру живо...» [2, с.244].

Неусталеними були закінчення у родовому відмінку однини іменників чоловічого і середнього роду. Іменники тієї самої семантичної групи, а часто одні й ті самі слова мали варіантні закінчення **-а, -у** [4, с.46]: «...київських князів і взагалі українського світу, з певним пафосом, піднесеним тоном, продиктованим...» [2, с.25]; «...Він починає від сотворення світа, даючи загальний перегляд божого «домостроїтельства» людського спасення, і як останній...» [3, с.89]; «...описує перехід від юдейського закону до християнства язиків і розповсюдження християнства серед...» [3, с.66];

«...багатстві стрічаємо в риторичних творах XI—XIII в. (від «Закона і Благодаті» почавши), з другого – у пам'ятках усної традиції...» [3, с.213].

Як засвідчує мова преси початку XX ст., флексії **-ові, -еві** у давальному відмінку однини іменників чоловічого роду були регулярними в назвах істот були і в назвах неістот [4, с.46]: «...всім християнам Руської землі, тільки диявол був сумний, що не хоче добра народові християнському» [2, с.70]; «Ми бачили, як автор «Закону і Благодаті» протиставляє епічному образові Володимира, який жив в дружинних кругах, щедрого...» [2, с.102].

Поширені і діалектні флексії **-ім, -іх** у давальному й місцевому відмінках множини. Такі форми вийшли з ужитку до 30-х рр. XX ст., їх заступили зразки із закінченням **-ах/-ях** [4, с.48] : «Влетів білий голуб і сів йому [Давидові] на грудях» [2, с.129]; «Сказане тоді Господом справдилося тепер, при послідніх людях» [2, с.234].

Процес нормалізації відмінкових форм іменників III відміни був значно тривалішим у часі порівняно з іменниками I, II відмін. У публіцистичному стилі в родовому відмінку однини переважали закінчення **-и** [4, с.48]: «...а у князя в нелюбови бути...» [2, с.230].

Аналізовані тексти засвідчують послідовне вживання іменників III відміни жіночого роду в родовому відмінку множини із закінченням **-ей** [4, с.49]: «...сюди належить ряд відомостей про галицькі події, між іншим відклик...» [2, с.7]; «Цілий ряд суперечностей між літописною повістю і безсумнівними Несторовими...» [3, с.85].

Прикметник. У місцевому відмінку однини прикметників функціонували варіантні закінчення **-ім, -ому**. Продуктивними були форми на **-ім**. У виборі правильної форми саме їм надавалася перевага [5]: «Ряд ширших записок, котрі читаються потім про події київські, чернігівські й інші, з ними зв'язані, держаний в тім загальнім, середнім стилю, котрий можна назвати дружинним стилем...» [2, с.19]; «В попереднім він використав чужу працю; додатки і поширення тексту,...» [2, с.32]; «...його претензії на Київ і запанування на київськім столі» [2, с.34]; «...зачислити між Кирилові

твори слово на Єрдан, знайдене недавно в однім пізнім збірнику з іменем «Кирила єп. турівського», тому що воно, крім вступу й деяких менших вставок, являється простим...» [2, с.94]; «...вінчане великою київською літописною збіркою, закінченою в другім десятилітті...» [3, с.57].

Займенник. На початку ХХ ст. запальні суперечки викликав правопис займенника *цей* (*ця, це*) і *сей* (*ся, се*). У цьому питанні, як і в багатьох інших, погляди галицьких і наддніпрянських учених розійшлися. Так, І.Нечуй-Левицький у листі від 21 квітня 1903р. до М.Коцюбинського зауважував: «Наша форма *цей, ця, цього* самостійніша, ніж чернігівська *сей, ся, сього*, бо чернігівська мова – це ж перехідна до великоруської» [8, с.405]. А в статті «Сьогочасна часописна мова на Україні» він уже вважав ці форми галицькими: «В змові молодих українців та галичан був замір заздалегідь замінити українські займенники ... *цей, ця, оце* на галицькі – *се, ся, отсе*» [9, с.19]. Форму займенника *цей* відстоював у своїх листах і А.Кримський. «Найголовніші правила українського правопису» (1921 р.) дозволяли паралельне написання: *цей, ця, це*, рідше *сей, ся, се*. [10, с.189]

М. Грушевський надавав перевагу всім родовим і відмінковим формам від займенника *се*: «...редакторська рука, яка потім перейшла по **сих** характеристиках, поробивши виразні вставки» [2, с.19]; «...вона настільки цікава своїм змістом і стилем, що варта приглянутись **сим** двом текстам,...» [2, с.19]; «Король, послуховавши **сього**, пустив Ізяславові з Володимиром десять тисяч доброго люду» [2, с.43]; «Христос дорікає йому за **сі** слова, описуючи своє піклування чоловіком...» [2, с.92]; «...Ярослав, будучи зятем Мстислава Мономаховича, показав непослух **свому** старшині, і Бог покарав його за таку гордість,...» [2, с.10]; «Так тихо завмирає **на сім місці** наше літописання княжої доби» «Так тихо завмирає **на сім місці** наше літописання княжої доби» [2, с.176]; «...він сам був спеціалістом у **сім ділі**, списував книги і розумівся на них» [2, с.184]; «...звучать як «останнє цілування» на похоронах не тільки його, а **усеї сеї** княжої Русі, що завмирає під натиском татарщини, з-за котрої встає інша примара – окупація польська» [2, с.185].

Висновки та перспективи подальших досліджень. М. Грушевський постійно наголошував, що творять літературну мову освічені люди і з Галичини, Буковини, і з Росії. Це культурне надбання всього українського народу, тому «ігнорувати цю культурну мову, вироблену такою важкою працею кількох поколінь, відкинути, спуститися на дно і пробувати незалежно від тої «галицької» мови творити нову культурну мову з народних говорів наддніпрянських чи лівобережних, як де які хочуть тепер, – це був би вчинок страшенно шкідливий, хибний, небезпечний для всього нашого національного поступу» [1, с. 24].

Формування стандартів цієї мови було досить нелегким завданням, оскільки творці літературної мови жили в різних державах, в різних діалектних стихіях, зазнавали впливу літературних мов сусідніх народів. М. Грушевський дотримувався порад А. Кримського, відомого мовознавця та очільника Інституту української наукової мови: «А краще було б, щоб і в науці писати так, як говорить народ» [6, с. 43]. Проте неунормованість правопису і відсутність стандартизації і кодифікації граматичної системи призводила до наявності у текстах видатного українця різноструктурних елементів. Одночасне використання цих елементів, тенденції у вживанні ще потребують окремого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., приміт. А.П. Демиденка. – К. : Веселка, 1992. – 551 с.
2. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 3 / Упоряд. В. В. Яременко; Приміт. С. К. Росовецького. – К. : Либідь, 1993. – 285 с.
3. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 2. / Упоряд. В. В. Яременко; Приміт. С. К. Росовецького. – К. : Либідь, 1993. – 264 с.
4. Коць Т. А. Відмінкова парадигма іменників у мові преси початку ХХ століття і становлення літературної норми / Т. Коць // Українська мова. – 2014. – №3. – С. 44 – 51.
5. Коць Т. А. Прикметниковий словотвір у мові публіцистичного стилю початку ХХ століття і тенденції граматичної норми / Т. Коць // Українська мова. – 2012. – №3. – С. 57 – 63.
6. Кримський А. Про нашу літературну мову // ЛНВ. – 1901, кн. 10. – С. 43.

7. Мацько Л. І. М. С. Грушевський про українську мову як державотворчий чинник / Л. Мацько // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ : збірник наукових праць. – Рівне, 2016. – Вип 2(16). – С.152 – 164.
8. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: У 10 т. / І. Нечуй-Левицький. – К.: Наукова думка, 1968. – Т.10. – 587с.
9. Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні / І. Нечуй-Левицький // Україна. – 1907. – К. 1-3. – 431 с.
10. Лушпинська Л. П. Фонетичне впорядкування української літературної мови: історичний дискурс / Л. Лушпинська // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – Дрогобич, 2012. – С.189 – 197.
11. Яременко С. Динаміка статусу української літературної мови в національно-культурному вимірі / С. Яременко // Мовознавчий вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, 2012. – Вип. 14–15.–С.14–22.– Електронний ресурс. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2012_14-15_4

The article highlights the features of the change of the nominal parts of the language in the texts of M. Hrushevsky and analyzes their role in the development of the norms of the Ukrainian literary language. Key words: flexion; noun; adjective; pronoun; Ukrainian language of the early twentieth century.